Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканың нитилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 104 (15078) ◆ 1993 чылдың июнь 8, вторник ◆ Солунга ат салган шагы 21.00. Салар өртээ 4 рубль.

КРЕМЛЬДЕ КОНСТИТУЦИЯ ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛЫ

МОСКВА. (РосИТА-СЧТА). Конституция чөвүлел хуралы бо чылдың июнь 5-те Кремльде ажыттынган. Россия Федерациязының Президентизи Борис Ельцинниң чөвүлел хуралга чугаазының сөөлүнде сөс бээрин Россия Федерациязының Дээди Совединиң Даргазы Руслан Хасбулатов дилээн.

Чөвүлел хуралдың регламентизинге ооң чугаазы көрдүнмээнин барымдаалааш, Руслан Хасбулатовка сөс бээрибиле дараазында база бир эвлечеглиг хуралды эрттиреры Борис Ельцин саналдаан. Ынчалзажок дораан сөс бээрин Дээди Совединиң Даргазы негээн.

Чөвүлел хуралдың киржикчилериниң хөй нуруузунда аная сөс бербээн сөөлүнде Р. Хасбулатов залдан үнүп чоруй барган.

БОРИС ЕЛЬЦИННИҢ ЧУГААЗЫ

«Конституцияны хүлээп алыры-биле Россияга ёзулуг демократтыг республиканы тургузары бүрүн боттаныр» деп, Россияның Конституция чөвүлел хуралынга Президент мелеглээн.

Президентиниң бодалын ёзугаар алырга, чаа республика «Россияның улустарының федеративатиг демократтыг хүрүнези» тургустунуп турар. Россияның амгы Конституциязы чүрттүн чаңгыс эвинин, ооң хамаатыларының быжыг туруштут, тайбың болгаш аймыл чок амыдыралын магадылап шылавайн турар» деп, Президент демдеглээн. «Амгы Конституция бодунуң эрге-хоойлу сорулгазынга дүүшпес болганда, политиктиг чөрүлдээлериниң хөй нуруузу чогум-на конституция ужуктарлыг болуп турар» деп, Борис Ельцин чугаалаан.

Президентиниң бодалын ёзугаар алырга, бүгү совет конституциялар чүнү-даа шеглевээн, кымны-даа камгалаваан, «од бүгү уеде бистиң чүртүвүска кол үүл — конституциялыг тургузуг турбаан».

«Күрүне болза кижи эргелериниң магадылалы болган турар хүлээлгелиг» деп, Борис Ельцин медеглээн. Ооң бодалын ёзугаар алырга, демократияның элис сорулгазы— күрүнениң болгаш кижиниң эрге-ажыктарын үүлдештирери-дир. Күрүне болза кижиге кыжаныр, оон төлептиг чоруун куду базар эвес, а кижиниң хосталгазын, чөптүг чорукту камгалаар ужурлуг.

Ынчалзажок ядылар чүрттүнга ёзулуг демократия тургустунмас дээрзин амыдырал бадыткап турар. Россияның чаа Конституциязы кижилериниң инициативазынга, сайгарлыкчы ажыл-чорудулгазынга эрге-хоойлу магадылалдарын бээр, эң-не таарымчалыг идепкейлиг экономиктиг чорукту чүрүмүн хандырар ужурлуг деп. Президент онзалап демдеглээн. Социал стандарттарны Россияның бүгү хамаатыларынга магадылап бээрин күрүненің хүлээлгези кылдыр Конституция төлевилелиге быжыглазарын саналдап турар кижилериниң сөзүн дыннаар херек.

Россия күрүнези эрге-хоойлуг болурунче шиитпирлиг базымны кылып турар, ынчаарга ооң үндезиннери чаа Конституцияда тургустунуп эгелээн. Хосталганы, чөптүг чорукту, кижиниң төрүмелиндеп эргелерин боттандырарының магадылалы болур эрге-хоойлуну тургузарынга ол базымнар илергейлеттинип турар. Ынчангаш амгызы шыкаш эвес, а ниити эрге-ажыкты хандырар, камгалаар парламент херек. Президентиниң чугаалаанын ёзугаар алырга, эрге-хоойлу тиилелгезиниң база бир өске магадылалы — эрге-хоойлу контролюнуң системазы. Россияның күрүнезин — хосталганың күрүнезин, эрге-хоойлунуң күрүнезин, чечектелиишкиниң күрүнезин тургузар херек деп, Россияның Президентизи медеглээн.

Чаа Конституцияда эрге-чагырганы организастаарының Россияга шуут чаа аргазының тодаргай айытканын чугаалаваш, Борис Ельцин, федералдыг деңнел-биле сонгулдаларны чорукташ, ону эң кыска хуусаанын иштинде боттандырып чорутканы турар ужуулуун айыткан.

«Бистерге совет тургузугнун арттырып кааны сонгулдалыг эрге-чагыргазы бөгүн эң-не эргежок чугула бооп турар чөпшээрежиишкини дилеп тывар арга чок болдуруп турар» — деп, Борис Ельцин чугаалаан.

Борис Ельцин Конституцияның үзе шиитпирлээн төлевилелиге, федерацияның субъектилери хүүтүг кылдыр ат салыр төлөде, ол талазы-биле хөй саныг саналларга Борис Ельцин катыжып турарын илереткен. «Ынчаар болза ол бистиң туружувусту быжыглаар болбайн аан» —деп ол чугаалаан.

Борис Ельцин Президентиниң киргени Конституция төлевилелин тайылбырлааш, «ооң авторлары сөөлгү үениң эң сурагжаан төлевилелдериниң эң-не эки, таарымчалыг үүлдерин каттыштырарын оралдашканнар» дээн. Ынчангаш «болза-чогууру-биле доп-чу, билдингир болгаш таарымчалыг төлевилел тургустунган» —деп, саналын турарын ол демдеглээн.

Президентиниң төлевилелиниң адаандан үстүнге недир бүгү деңнелдерге улуучу эрге-чагырганың принципин барымдаалап көрүп турарын Борис Ельцин онзалап айытканы. «Күштүг күрүне эрге-чагыргазы президент республиказының, парламентаризмниң болгаш каяа-даа хамаарышпас суд эрге-чагыргазының дээштиг холбаазы-биле хандыртынар».

Конституцияның кол эчис сорулгазы — «Россия күрүнениң будун-бүрүн турар чоруун камгалаары болгаш күрүне эрге-чагыргазының кошкак чоруун ажып эртери болур» —деп, Президент чугаалаан. Ону чедип алыр төлөөде, Россия Федерациязының девискээринге чаңгыс аай экономиктиг чер-делгемнерин, бараанарының, ачы-дуза чедиргинин, капиталдың шимчээшкинин хостуг болдурарын, каайлы кызыгаарларын хоруурун хандырар херек.

Россияның Президентизи Россия күрүнениң чаңгыс аай чоруунун чугула негелдези — федерализм болурун демдеглээн. Россияның экономиктиг чаңгыс эви улуг чергелиг-биле федерацияның болгаш ооң субъектилериниң бот-боттарының аразында сонуургалдарын ёзугаар хандыртынар апаарын ол чугаалаан.

Россияның төөгүзүнге бирле дугаарында күрүнениң чаңгыс-даа институдунда эрге-чагырганы холгаарлап алырының аргазы чок болур. Президентиниң бүрүн эргелери дээди суд институдунда эрге-чагырганы ёзугаар ону албан-дужаалыдан дүжүрер эрге-биле болгаш ооң шиитпирлерин Конституция судунуң күш чок болдурар эрге-биле кызыгаарлаан бооп турар.

Парламент болза база-ла Президент ышкаш, РФ-тин республикаларының, крайларының болгаш областарының эргелеринче бодунуң туразы-биле холгаарлавас болурун Борис Ельцин демдеглээн. Өскээр чугаалаарга, эрге-чагырганың бүгү адырларының деп болур чоруун тургузар деп ол айытканы.

Борис Ельцин Конституцияны хүлээп алырының процедуразының чурумун үш пунктудан саналдаан:

— конституция чөвүлел хуралының чоруп турарының үезинде төлевилелдиң текстизин дугуржур.

— федерацияның субъектилериниң бүрүн эргелиг төлээлекчилери төлевилелге күштүг кылдыр ат салыр,

— федерацияның субъектилери улус депутаттарының съездизинге Конституцияның бүгү төлевилелин бадылаар кылдыр саналдап киирер.

Улус депутаттарының хуусаадан эрте соңгулдаларын Президент 1993 чылдың октябрьдан орай эвес эрттиреринин саналдаан. «Бир эвес соңгулдалыг эрге-чагырга бистин саналывысты ойталап, хүлээп албас болза бистер өске аргаларны ажыглаар апаар бис»— деп, ол иемей чугаалаан.

Президентиниң бодап турары-биле алырга, «республикаларда, крайларда болгаш областарда амгы эрге-чагырганың бүрүн эргелериниң доктааткан хуусаларын кызырары таарымча чок бооп турар».

«Бир эвес бистер маңаа чыылгаш, чүгле чугаа-соттуг шуугаазын-биле, хоптажыры-биле ...кызыгаарлаттынар болзувусса, бистиң амгы үежериис-даа, салгакчыларывыс-даа бистерни өршээвес. Ынчангаш бот-боттарывысты тичлешпес, а чөпшээрежилгени чедип алыры — бистиң сорулгавыс ол-дур»—деп, Борис Ельцин түңнелинде чугаалаан.

БОРИС ЕЛЬЦИННИҢ ЧУГААЗЫ

ЧҮГЕ ЭЛБЕВЕЙН ТУРАРЫЛ?

Сүт саалдазы

Чайгы хүннер эгелей бергени-биле, чаагай оттуг тайгаларда чайлагларже ажылагыйларның сүт-бараан фермалары көжүп үүп турары-биле сүт саалдазы чоорту элбей бээринге кым-даа бүзүрээр апаар. Ындыг болза-даа бо бодал амдыызында амыдырал кырынга боттаныры арай элек хевир бар. Чүге ындыгыл чүге саалда хемчээли элбевейн турарыл? Бо айтырыгга харыылаар мурнунда баштай республикада амгы байдал кандыг эвес, ону өскүс таныштырып көрээл. Май 28-теги медээ ёзугаар алырга, бүгү ажыл-агыйларда 9419 (мында ам-даа төрүвээн инек саны кирбээн) саар инек бар болуп турар. Саанчылар ынча инектен хонукта 56317 килограмм сүттү саап ап, ол бүдүртүнген сүттүн хөй кезиин колхоз, совхозтар күрүне бүдүрүлгелеринге садып-сааргаш боттарынга орулганы киирип ап келгенвер, ыя ол киирип алган акшазы-биле ажылчыннарның ажыл төлевирин эвээш-бичелеп дуглап ап турар. А сүттүн артканын уруглар албан черлеринге чарыгдап келгеннер. Мынчап кээрде, ону тодаргайы-биле айтыр болза, республиканың ажыл-агыйлары ниитизи-биле хонукта күрүнеге 41193 килограмм сүттү дужаап турардыр. Бо ийи көргүзүг эрткен чылдыындан оранчок эвээш: ниити сүт чыылдазы 32,6 тонна, а ону күрүнеге садары 30 бөлүн-ле ажыг тонна четпейн турар.

Сүт саалдазы чүге эвээжил дээн айтырыывыска ам харыыдан бөрээл. Эрткен чылдың бо үезинде сүт-бараан фермаларынга 12264 инек саап турган болза, ам ооң 2855 инекти эвээштн саап турарында. А ооң ыңай сүткүр инектер санының кызырылганында, ажыл-агыйларда саар инек санының эвзожеп кел чыдарында, кыш ашкан малдың күш-деңгел кирбээнинде. Бир эң көл чылдагаан — хөй-хөй ажыл-агыйлар малга бөдүүн болгаш хоолулуг чемнерни четчир кылдыр белеткеп ап шыдаваанында. Моон уламындан республика хемчээли-биле алырга, бир инектен-не саап алыр сүт хемчээли мынчага недир өспейн турар. Ам бо көргүзүг 3,4 килограмм. Мону эрткен чылдың амгы үези-биле деңнээргe, ооң бүдүн чартык килограмм эвээш. А районнар аайы-биле көөргe, байдал база-ла ындыг-ла эки эвес. Бүгү-ле районнар эрткен чылдың деңнелиниден эвээш сүт саап ап турар. Тожу биле Эрзин район бир инектен-не 1,1 литр, а Өвүр район чүгле 200 грамм, Барыын-Хемчик, Чаа-Хөл, Тес-Хем, Сүт-Хөл районнар 2,5 литр сүттү саап ап, кончуг эвээш көргүзүглерлиг болуп келгеннер.

Эрткен чылын мал чемин черле шору курлап алган Таңды, Бин-Хем ышкаш районнарда саалданың хемчээли элээн көвей: олар бир инектен-не барык-ла 5 литр сүттү саап ап турарлар.

Ниити республикада ам-лыызында сүт саалдазының бөйдалы ындыг-дыр. Сүт саалдазын элбедир дээр болза-ла, кышкы фермалардан көжүп үүгүлээш, малды оттуг, суглуг черлерже эрте дээре сайгарары арткан-дыр.

Допчулалды көдээ ажылагый килдизи белеткээн.

ФЕСТИВАЛЬ ДООЗУЛГАН

Өвүр районнуң Дус-Даг (Торгалыг) суурга июнь 4-6 хүннеринде мурнуу зонаның дөрт районнарының (Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Эрзин, Тес-Хем) уран чүүл фестивалы болуп эртериниң дугайында медээлер солуннарга парлаттынып, радио болгаш телевиденнеге чарлаттынып турган. Фестиваль чедишкиниг болуп эрткен. Ол чүгле мурнуу зона эвес, а республика чергелиг доозулган. Зонага хамаарыштыр районнардан ангыда Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Кызыл, Сүт-Хөл, Таңдының бот-тывынгыр артистери Дус-Даргa аалдан келгеннер. Чеди-Хөлден чаңгыс киржичи районуң төлептиг төлээлээн. Ниитизи-биле 293 уран талантылыглар мөөрейлешкеннер.

Успа-Хөлдүң соңгу эриин, улуг Таңдының мурнуу эдээнге ийи хүн улай чаңгыланган ыры, шулук таңдысам, янзы-бүрү көргүзүглерниң түңнелинде, бирги черни өөрүжүдер, ийнгизин Эрзинчилер, үшкүзүн таңдыжылар чаалап алганнар. Уран чүүлдүк одаа дүнекинин 3 шаккa недир хып, ыры-таңды уламчылап турган. Киржикчилер республиканың 60 маадырлар аттыг музейниң көжер делгелгезин, тус черде Тыванын улустуң чогаалчызы С. А. Сарыг-оолдуң музейин, районнарның уран-шевер кылыгларының делгелгезин көргеннер. «Хайыраан боттуг» болуушкуннарының черлериниче болгаш дус бүдүүлгезиниче экскурсиялар организастаттынган. Фестиваль хүннеринде Дус-Даргa «Саян» ансамблиниң хөгжүм-шин театрының, «Күзел» театрының артистери Дус-Даг девискээринге ойнагылаан болгаш бот-тывынгыр эш-өөрүнге уран чүүлдүң байырын чедиргеннер.

Фестиваль турисчи азы поход байдалынга эрткени-биле онзагай. Торгалыгның чодураалыг алаагынга шууштур тиктинген өглер, найыралдың одаа, чылган шүлүүкчүлериниң өөбелеринге чогаадыкчы ёзулалы, келген аалчыларның удур-дедир байыр чедиришкиннери дээш, сеткилге дээр чүүлдерле хөй болган. Ынкол чүүл — уран чүүл ажылдекчыларының шыдамыы, ажык сеткилдиг, эгээртинмес талантылыы, дус-даргылының дүнекинин 11 шаккa недир ногаан театрдан үнмейн олургуланы, жюриниң эскертинмес амыр-дыш чок ажылы... Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, фестиваль чедишкиниг доозулган, тиилекчилер чүс, чеден, бежен мүн түңнүг шаңналдарны, онзагай уран талзытылыглар өртектиг белектерни чогаалчылар С. Сарыг-оол, В. Көк-оолдуң чүртүнге алгылаан. Дус-даргылар ирттер, 20 мүн түңнүг акша недир деткикчи шаңналдарны шилип, көрүп турган, киржикчилерге тывыскылаан. Солуннуң чоокку номериниден фестиваль дугайында делгеренгей чүүлдү база чамдык төлээлериниң республиканың Чазаанга, Культура яамызынга дилег-чагаазын номчуур силер.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.

Улуг-Хем райондан медээлер

БИЧЕ СОВЕТ — СУУРДА

Улуг-Хем районнуң Көк-Чыраа көдээ Совети ажылын үениң негелдези-биле эде турузуп, чаа солун чүүлдерни тып ап турары өөрүнчүг. Көдээ Советтиң девискээринде «Арыг-Бажы» совхозу туруп турар. Ында 1861 га чер быжыглаттынган.

Суурнуң турар чери бойдустан чайгаар бүткен чараш чер. Ынчангаш мында картофель, ногаа тарыйын турар өг-бүле барык чок. А малды база өреге бүрүзү тудуп турар дизе частырыг болбас. Ынчангаш «Рынок экономиказынче шилчилге үезинде Көк-Чыраа көдээ Советинин ажылының дүржүлгазы» деп хүн айтыыглыг үүгүшкүүнүг хуралды район Советинин биче чөвүлели бо удаада аная эрттиргеи. Хуралга олурушкан депутаттар, чыылган актив, чалаткан өске көдээ Совет даргалары боттарынга ажыктыг чүүлдерни моон шингээдип алганы тодаргай.

ОГОРОДТА ЭР УЛУС

Бодунуң үезинде «Улуг-Хая» совхозтуң З. Толмачевага удуртканы ногаажыларының ажыл-ижи бүгү Тыва черге алдаржаан турган. Ол дүүгүү хүн-дүр. Бөгүн ол ажыл-агый ол-ла Хайыракан суур чүрттүг Совет Эвилелиниң Маадыры Т. Кечил-оолдуң адын эдилей берген. Ол ышкаш мурнунда турган хөрөөжен ногаажыларының баштыяны бо хүннерде дүржүлгалыг агроном Анай-оол Аркадьевич Ангакпан солаан.

Совхоз-биле чарып алган хөрөөзи ёзугаар ногаажылар бригадазы 40 гектар черге картофельди, 10 ажыг гектар черге капустаны, свекланы, морковьту болгаш өске-даа ногаа культураларын олуртканнар. Ногаажылар бо чылын чаа черге шывыглыг теплицаны кылып алгаш, аная помидор, огурецтерниң өзүмнерин үе-шаанда өстүрүп белеткеп алганнар. Ногаа бригадазының шуптуг он кежигүннери ам догере эрлер.

АНЫЯК БАШКЫЛАРНЫҢ ҮЛЕГЕРИ

Улуг-Хем районнуң чагыргазының улус өөредилге кидизи аныяк башкылар конкурсуун Шагаан-Арыг хоорайның бир дугаар ортумак школазының баазазынга эрттиргеи. Конкурска чаа-ла 2-дей 5 чыл чедир ажылдаан чеди аныяк башкылар киржип, «Эки ажылдыг аныяк башкы» деп бедик атты чаалап алыр дээш белеп эвес демиселди эгелээн.

Конкурстуң эгезинде районнуң ол-бо булуниарындан аная киржири-биле чедип келген аныяк башкыларның педагогика, психология талазы-биле билиин дүргени-биле шылгаар хевирин эрттиргеи. Борта Шагаан-Арыг хоорайның № 2 ортумак школазының төөгү башкызы Ия Тулуш шын, шалыпкын харыылааш, шылгаран үнгеи. Конкурс киржикчилери башкыларның хостуг үезин канчаар ажыктыг эрттирип турарын, шилип алган кичээлин эрттиргенин, орта кандыг дериг-хөрөкселди белеткеп алганын шылгап көргеш, жюри үстүнде адыг үнгеи аныяк башкы Ия Тулушке бирги черни чаңгыс үн-биле тыыскан.

Соян ХОЖУЯ.

«ХОСТУГ ТЫВАНЫҢ» ЧЫЫЖЫ БОЛУР

Июнь 4-те Кызыл хоорайга Тыва Республиканың «Хостуг Тыва» улусчу фронтузунуң удуртулгазының хуралы болган. Аная чоннуң чаагай чоруу дээш ук организациянын чыл дургузунда кылып чорутканы ажылдарын түңнеп чугаалашкан. Ооң ыңай Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың ажыл-хөрөөнче холгаарлавас, Россия Федерациязычын Президентизи Б. Н. Ельцинге хамаарышкан соңгулдаларның ногумчалыг, ала-чаагай эртерин хандырар сорулга-биле чарлынган мораторийниң төнгенин чарлап, дараазында кылыр ажылдарның утланыышкынын тодаргаткан. Амгы үеде «Хостуг Тыва» улусчу фронтунуң кежигүннерини кол айтырыглар — тыва кадларны ажылагыйларга четчеленери, чонның социал камгалалы, кызыгаар хынаалдазы болгаш өске-даа айтырыглар дуурелип турар.

Ынчангаш июнь 30-да «Хостуг Тыва» улусчу фронтунуң улуг чыыжын Кызыл хоорайга эрттирер деп аная шиитпирлээн.

Борис ОНДАР.

100 ХОЙДАН 96 ХУРАГАН

Малдың чаш төлүн алыр талазы-биле «Тиилелге» совхозтуң малчыннары багай эвес көргүзүглерлиг болган. Малчын Дуккүр-Кара Монгуш 100 хойга онааштыр 96 хураган. Сорулга Монгуш 96, Зоя Күжүгет 92, Ким-оол Монгуш 91, Болат Хертек 90 хураганны тус-тус алган.

ХҮНДҮЛҮГ НОМЧУКЧУ!

Солуннар чагыдылгазы июнь 20-де доостур — 12 хонук арткан. «Шын» солунну чагыдып ап четтикпээн болзунарза, дарый хемчеглер алырын сагындырып тур бис.

Парлалга конференциязы

РЕСПУБЛИКАЛАРНЫҢ САЛДАРЫН БЕДИДЕР

Улуг удуртукчулар, харыысалгалыг ажылдакчылар чугула айтырыгларга хамаарыштыр журналистер-биле болганчок ужуражып турар практика бистиң республикада шоолуг-ла сайзырад албаан. Ындыг-даа болза ужуражылгалар шуут болбайн турар эвес, ында-хаая болгулап каап турар. Ол дээрге журналистерге онзагай кичээнгей эвес, а оларны дамчыштыр чон-биле харылзажыры-дыр, ол ажык-чаринин демдээ-дир. Бо удаада ТР-ниң Дээди Совединиң Даргазы К. А. Бичелдей июнь 5-те Москвада эгелээн Конституция чөвүлел хуралынга барып киржириниң мурнунда хүн Кызылда Парлалга бажыңынга журналистер-биле ужурашкан. Чугааның темазы — эрткен 21-ги эвлег чок сессияның түңнелдери болгаш РФ Конституциязының төлевилелдериниң дугайында болган.

«Республикавыстың амыдыралы Россияда болуушкуннар-биле сырый холбаалыг болганда, сессияга бис эптежилгенин вариантызын шилип ап, РФ Конституциязының төлевилелдериниң чаңгыс ниити төлевилелди ажылдап үндүрүп алыры чогумчалыг деп шиитпирлээн бис» деп, Каадыр-оол Алексеевич парлалга конференциязынга чугаалаан. Ол ышкаш төлевилелдерни ажылдап кылырынга киржир бүрүн эргелиг дөрт төлээни сессиядан соңгаан. Олар чүгле ажылчын бөлүктерге барып ажылдаар боордан ангыда, Конституцияны хүлээп алырының чурумунуң талазы-биле сайгарылгаларга кириштес болгаш аная ат салыр эрге оларга бердинмээн. Оон ангыда сессияга РФ Конституциязының төлевилелдериниң хамаарыштыр документилерни ажылдап кылгаш, оларны Россияның эрге-чагырганыларынче чорутканы, оларны тус черниң солуннарынга парлаткан.

Экономиктиг айтырыглар талазы-биле чугула хоойлуларының сессия сайгарган 1993 чылда бюджет системазының дугайында Хоойлуну чугаалашкан. «Ажыы-биле чугаалаарга, дотациялыг болур чорук хостуг болдаашкыннавлыг болгаш хостуг күзээшкиннерлиг болурунга болчумчалыг болбайн турар» деп К. Бичелдей демдеглээн. «Кол чүве — республиканың экономиктиг чөрүлдээлериниң болуру» деп, ол онзагайлаан. Республика бодун боду хаңдырып шыдаар болур ужурлуг.

Ол ышкаш 21-ги сессияга күрүне болгаш муниципалитет өөрү-көреңгизиниң хуужудулгазының дугайында Хоойлуну чугаалажып сайгарган. Хуужудулганы чорудуп эгелеп турда, элээн хөй шынгыы чеспырыглар кылдынган, оон кичээндириглерни үндүрүп алыр ужурлуг бис.

К. Бичелдей бистин республиканы хамаарыштыр чамдык төп солуннарга шынга дүүшпес меге фактылар-лыг материалдар парлаттынганынга хамаарыштыр бодалдарын чугаалаан. Ол талазы-биле эзалдап-даа болза, ТР-ниң Дээди Совединиң парлалга албанының медетелин Россияның чамдык солуннарының редакцияларынче чорутканы, ынчалза-даа мынчага недир оон хандыг-даа харыы сөс тыныалбаан. Ажыы-биле чугаалаарга, чамдык политиктиг күштерге бистиң республикавыс оларның политиктиг оюнларынга ажыглаг болуп кире берген, херек кыында оларта бистиң чүү деп-даа медеглеп турарывыс, канчаар ажылдап турарывыс-даа херек чок-тур ийин. Оларга чүгле хүүнде ажыглап алыр чүүл херек. Ынчангаш моон сонгаар республиканы оларның дужа-келбиже чуду-каралап ажыглаар чоруун болдурбазын чедип алыр дугайында К. Бичелдей демдеглээн.

Конституция төлевилелиниң чугаалажылгазы-биле холбашкан Россияда амгы тургустунуп келген байдалда республикаларның ролюнга идеген турарын Каадыр-оол Алексеевич онзагайлаан. Төлевилел сайгарылгазынга Тыва Республика ыяап-ла киржир ужурлуг. Аная кириштеш, төлевилелдин утказынга болгаш шынарынга салдарывыс чедирер ужурлуг бис.

Россияда төлээлелгиг болгаш күүсекчи эрге-чагырганың аразында удур-туржуушкуннар хаңылан турарының бетиги херечизи — чаңгыс-ла ол айтырыгны сайгарып көөрде Президент Б. Ельцин-даа, ДС-тин Даргазы Р. Хасбулатов-даа ийи аңгы, тус-тузунда ажылдап, ийи аңгы хуралдап турары. Ындыг байдалда республикаларның чүүл турушу — ол ийини эптежилгеже албадап киирери. Чежеге дээр ындыг ужу-бажы билдинмес байдалга чүрттап келирил?

Ооң соонда ДС-тин Даргазы журналистерниң соонуулгаан айтырыгларынга тодаргай харыыларны берген.

Надежда ЭРГЕП.

Алдан-маадырларның тура халыышкынының 110 чыл оюнга уткуштур.

YE ЧЫГАП КЕЛГЕН

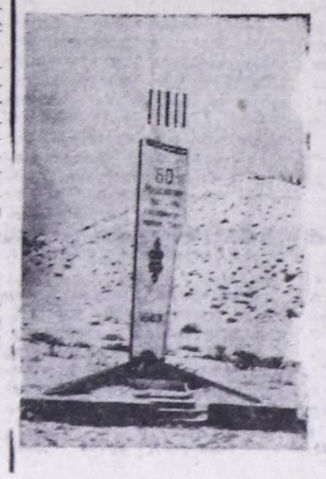

Сүт-Хөлде алдан-маадырларның тура халыышкыны болган ыдыктыг черге Тываның бөлүк журналистери, культура ажылдакчылары, эрткен хүннерде чораан. Ол үнүүшкүүнү Парлалга болгаш информация яамызы организастаан. Солун ажылдакчылары бир дугаарында «Алдан-Маадыр» совхозтуң төвүнге барган, ол тура халыышкынының 110 чыл болурунга тураскаатканы байырлалга белеткелдериниң чогум канчаар чоруп турарын билип алыр дээш, сумузунуң база ажыл-агыйының удуртучулары, культура ажылдакчылары-биле чугаалашкан. Оргу-Шөлге чораанчар.

Сумунуң чагырга даргазы Серов Ооржак, совхоз директору Юрий Бызыпаа ол байырлалга белеткел ажылдарын тургускан план ёзугаар чорудуп турарын, ам чүү херектиг дээрзин чугаалап бергеннер. Төөгүнүң арнын ажыдып берип турар шаандакы болуушкунуң киржикчилери Самбажыктын, Садыяжыктын, Дажымбанын болгаш өскедаа маадырларның ажы-төлериниң уруг-дарыы бо суурда чүрттап, ажылдап, чаа амыдыралды улам сайзырадырынга ажыл-агыйжы, чогаалыкчы улуун киирип турарлар.

Бо байырлалга белеткелде чамдык бурунгаарлаашкыннар бар. Тыванын Чазаа ону эрттиреринге 10 мун рубль акшаны берген. Суурнуң кудумчуларын чаагайжыдар, оруктарны сайлап дескилээр ажылдар чоруп турар. Суурда элээн каш өрээлдерлиг чаа музейниң тудуун эгелээн. Акшаландырышкын хожудаанындан ону кылыры ара соксаан. Тудуг ыяжы төнген. Бо тудугну июнь 20-ге недир тудуп доозуптар болза, аная чыгдынган база белеткээн үүлдерни делгээр. Байырлалды бо айның 25-26 хүннеринде эрттирер деп шиитпирлээн болгай. Ye мырынай чыгап келген. Ол байырлал кедээр даглар аразында Оргу-Шөлге өөтер. Ынаар баар чиңге оруктарны алгыдыр казып, дескилээрин, аная база бир турасказал кылырын амдаа эгелевээн. Маная Чөөн-Хемчиктин, Барыын-Хемчиктин ажыл-ишчилери, уран чүүл ажылдакчылары кээп киржир. Ол районнуң база совхозтуң байырлал эрттиреринга организастаар комитеттери бо эрткен хүннерде чыглып, кылыр үүлдерни дүргедедирип дутуруушканнар.

Охемчик ОНДАР.
«Шынның» корр.

КООПЕРАТИВТЕРГЕ ЧАРЫЛДЫВЫС

Кыштаглаашкынны мүн-не эртип алдывыс. Арай бергедешкенивис-ле кончуг. Фермада бар инектеринн бир чамдыызындан 2 кг, оон туржук 1,8 кг-даа сүттү саап ап турдувус. Сүттүн кудулаан чылдагааннары өске, мал чеминде эвес. Чогум мал чеминери бисте чедер. Өске черлер чугле саваа, силос-биле чемгерип турда, бис хоолулуг, аъганыц ногаан сигенни база үзүктел чок берип келдивис. Каа-Хем районнуң ажылагыйларыныа 1 мүң ажыг тоина сигенни садып-саарып турдувус, ам-даа бар, чедер болгаш артар. Амдыызында бир инекке онаалтыр саап турар сүдүвүс 8 литрге дең. Чылыг сүт өгүндан көргүзүг арай кедүрүлбейн тур. Черле ынчаш ферманы долу механизастаан-даа болза, бөгүн шупту механизм ажыллавайн турар. Бүгү система үш чыл бурунгаар чара доңган.

Саанчыларнын алыр акшазы бүдүрген продукциязы эвээш турда, расценканы чеже-даа өстүрерге, төлевир дөмей-ле эвээш бооп артар. Бо хүннерде оларнын ортумак шалыңы 12-14 мүң рубльге дең. Ынчалзажок болар бергелерге торулбайн, сүт-сааның өстүрер дээш кызын ажылдап турар улус. Чайгы чылыг үеде сүт бүдүрүлгези-биле чергелештир саанчыларывыстың акша шалыңының көвүдей бээр аргазы бар. Оларнын ачы-дузазы улуг дең дем чугаалавым. Чоокка чедир 130 бызааны алдывыс. Оор-сүк кайда-даа кедеөзн чүве бо. 7 чаш бызаавысты чүктеп алгаш барганнар. Күзүн ферма чанынга оттап-даа чоруур (Ф ... оларны кым тапыр.

Оон-биле чергелештир ээ-харыысалга чок улус бисте база бар. Саян артындан садып келген, ийистээр хоювустүң малчыны арагалаан турун бээгге. К. Маалыр дээзинге хүлеэлип бээривиске, елүрүп каан. Хойжуларывыс 16-18 чедип турар. Норма республикада — 220, бисте — 180. Малчыннар акша төлевир эвээш дээш корреспондентилерден эгелээш, улуртукчу дарғаларға чедир хомудап чаргылдашкан боор. Улуг кадарчы ,биче кадарчы,, дузалакчы... дээш, хөй кижите үлгерге, эвээш болуру чамдыкта чөп. Чижек-нормага өй кылдыр доктаадып каан шалынны ханчаарыд ам. Артыкшылдыг акша кайнын-даа келбес болгай. Чогум өскелерге чыдыналып тур, бис ковур чок кыштадывыс..

Өскелерни ынчалыңар деп кыйгырбайн тур мен. Совхозувус бо хүннерде мал, чер, тудуг, автопарк деп дөрт кооперативке чарылып алган. Түс-тузунда база дөрт даргалыг. Мал адырынга малды, автопаркка машина-техниканы арендаға берипкен бис. Совхозтуң улуртулгазы-биле олар шупту көрөзлиг ажылдап турар. Ол бүгү ажыл-иштиң адыр бүрүзүн бериннелиг кылырынга, төнчү түнелди чедип адырынга дөгүм болдурарынга, харыысалганы каш катап бедидериннге ужурдузалыг деп санап турар бис.

Василий ЧӨРЖЕЙ-ООЛ.
Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң директору.

ШАҢНАЛЫ–ШООДАЙ ДАЛГАН

Кадр-оол Куулар — аныяк хойжу. Өөвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозунуң Чалааты хойжу бригадазында ол ажылдап турар. Оон кыштаа — Чуима-Сайырда. Кадр-оол-биле Мария Куулар пиитинин малын бо чылын кыштан хүрменди ажырын шыдаан. Олардың коданыла төрүүр 300 хой бар. Хой ооллааашкыны бүрүн доозуган.

Аныяк малчыннар төрүүр 100 хойдан-на 90 хураган алыр хүлеэлге алгаш, оозун ажырган, оны чүс хуу кылдыр күүсеткен. Хойжунуң акызы Дүрген-оол Монгуш совхозтан сакманчылан ажылдаан. 117 хураганы менди доруктурган. Ол ак сеткилдиг, кызымак ажылы дээш совхозтуң дирекциязындан бир шоодай далган-биле шаңнаткан.

Хойларга, хураганнарга бээр мал чемин четчири-биле белеткеп алганындан аныяк өг-бүленің көргүзүү эки болган. Аңгы хүннерде оларны сүт-биле хандырылгада үзүктелиишкин чок. Мал ажылының түскай эртемниилери кодаңга кээп, малдың кадыкшыл байдалын доктаамал хайгаарап турар.

Найгын-оол ДАМДЫН.
Өөвүр район.

Хууда бодал

АЪТ ХЕРЕКСЕЛИ БОЛЗА...

Бежен чылдарның ортаа үезинде, алдан чылдарның эгезинде Торгалыг суурну аъттарны тергелеп, шанактааш; чудуктарны аңаа чүдүргеш, кандыг-даа тудугну түдүп аптар турган чүве-дир. Ынчан ажылыш бүдүүгүр турган, чон хөл дыңзыг ажыллап чораан. Ам тудуг-суур кылырда терге, шанак ажыглавас болган чүве-дир.

Оларны ажыглаары, мен бодаарымга, бо берге рынок үезинде черле артык эвес, харын ажыктыг, эптиг деп билип турар мен.

Ындыг-даа болза, аът херексели тывылбас боор-дур. Хандагайтының, Чаданаының, Кызылдың магазиннериниң ону сураглаан кижилер кайы хөй. Олар ону тып чадап турар. Автомагазин садыгжыларынга чагыглар кирип каарга база куруг боор-дур.

Аът-хөл чок кижилер ажылга ажыглаар дээш эш-өөрүнден, кожаларынан аът ачылап алырга-даа, херексел чок боорга чүнү канчаптар деп. Оон хараазы-биле чамдыкта кижилер машина-техника ажыглап, чорук бүдүрүп ап турары-даа ында боор деп бодаар мен. Шаңнарга, складтарга, школаларга шанактыг, тергелиг аът бар болза, ынчан ону чөптүг ажыглаар арга тургустуна берзе, машина-балгат дээр хөөннер чүге чиде бербес деп.

Бистиң «Ак-Чыраа» совхозта пенсионер Дамзыр-оол Кыргыс дээр ирей бар, бадыткап көрейн, кышкы үеде ол хуу малынга сигенни, олдаар ыяжын шанактыг аът-биле сөөртүп ап турар. Ол кырган оон-даа өске ажылларны аът күжү-биле кылып ап турар. Аъттың ажынын биле берген кижилернин бирээзи ол.

Аът херексели магазиннерге чүге садып болбазыл? Мону мен чогуур черлерниң талазындан чогумчалыг шиитпирлеп көөру мүгүла айтырыгларның бирээзи кылдыр бодап тур мен. Аът херекселлери бар-даа болза, ажыл аъттарын чүгле хуу ажыл-агыйга эвес, а колхоз, совхозтарның чамдык бүдүүрүлге адырларынга бүрүн ажыглап болурун ... бо берге үе негеп келген.

Найгын-оол ДАМДЫН.
Өөвүр район.
«Ак-Чыраа» совхоз.

ЧЕДИ ЧҮЗҮН МАЛЫМ ТУРДА...

Хойжу коданнарда

ДООРАДАН ДУЗА ЧОКТА-ЛА...

Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйларында хойжу кооперативтериин хойжуларындан бо чылын 10 ажыг хойжу хүлеэлгезин өүүседип, төрүүр чүс хойдан 80-дөй өөр хураган камгалап алган. Оларның арызында «Хемчик» кооперативтер каттыжыышкынының хойжузу Чаачы Сотпаевич Салчак бар. Бо хойжу-биле ужурашкан, кыштаглаашкынны кайы хире эттиргенин сонуургап айтырдым.

— Бистин ажыл-агыйның девискээринге бо чылгы кыш эвээш берге болду. Күзүн ол ай төнчүзүнден эгелеп үр хар чатташ, эвивейн, улам немежип турганы-биле хар улуг болган. Болум хуула кышка хынамчалыг белеткенип, хоюмну эки семиртип алган болгаш хорамча чок, өөн кыш өштым. Чүс төрүүр хойдан 80 хураган алыр хүлеэлгемни күүсеттим. Дузалакчы кадарчы, сакманчы-даа албайн, өг ишти кижи-биле нелээ-ле кыштадывыс. Хой төрүүр турар теле аъзын берге-деливис. Ам баа бисте үргүлүү хар чаап, сооп тур, кыштан берге чыгыы болуп турар ийин — деп, Чакын Сотпаевич харылап кагды.

Чакын Сотпаевич бо ажыл-агыйга аныяндан эгелеп үр үениң иштинде чоланчылап ажылдааш, оон хойжулап эгелээн. Дуржулгалыг хойжу боорга, ону хүлгалыг хойжу бригаданың бригадириинге соңгаан, борта элээн каш чыл ажылдап, бригада ынчан эки көргүзүглерни чедип ап турган. Эрткен чылдан эгелеп база катап төрүүр хой кадарчы эгелээн. Мал ажылының зоотехниктиг аргаларын өөренип алган, дуржулгаан малчын.

— Хойну хүлеэп алырымга күш-шылалы кончак, чугаанмаан болган. Октябрь айда болум чүп алдым, чамдык мал ажылының түскай эртемниилерни удурланып-даа тыныдлар. Оон күзүн тараа хоорзунунга, кышкы үеде хар базып алган, кестинмээн тараага калдарып турган, семиртип алдым. Бистин чамдык хойжуларывыс эрткен чылын хоюн чугдурбаан, бо кыжын маргылыг болуп кыштаны. Оон ужун чамдык хойжуларнің көргүзүү куду болган — деп, хойжу улаштыр чугаалады.

Шынап-ла, Чакын Сотпаевичниң бо чугаазы шын. Бо ажыл-агыйның хойжуларының көргүзүүн өөрүмге, төрүүр чүс хойдан 80 чедир хураган алган хойжу чок болду. Бо чылын олардан хөй хураган өлүп хораан, хөй хой ара салып, өлүг хураган төрээн. Эрткен чылгы көргүзүү базы эң куду болганнар.

—Хойна илереттинмээн аарыг база бар, оон ангыда отчёт-үчёт база чогуур деннелге эвес — деп, Чакын Сотпаевичиниң чугаазында утка-ла бар боор.

Ажыл-агыйның ийи хойжу бригадазын катыаш, эрткен чылдың төнчүзүнде хойжу кооперативи кылып каан. Кооперативти удуртукчузунга үр үеге совхоз директорططан турган Э. С. Идам-Сүрүнүү соңгаан. Дуржулгалыг удуртукчу хойжуларын ажыл-ижин биляр турган-ла көргүзүүн кудуладып, районда хойжу кооперативтериин көргүзүүнге четпээн эдген. Бо талазы-биле чугаазы хойжулар чылгаг, ажыл-агыйны эде турганаар, талазы-биле демчеглерни алган бис деп Чакын Салчак чугаалаар болду.

Чакын Сотпаевичиин ажыл-агыйжы кижи деп эрги-барлыкчылар чугаалажыр. Хөй-ниитпиин хоюндан аңгыда, боттарында шээр, бода мал база хөй. Мынча баш малды нелээн кыш ажырып, бедик көргүзүг чедип алганын бодаарга, шынап-ла, ажыл-ишчи өг-бүлеэ-дир ийин.

— Рынок экономиказының бо берге үезинде боттун малманы чок чүве болза, малчыннар ажылдаары-даа бергелиг. Шалык акшавыс ыка эвээш, чаңгыс шоодай далган, бир фуфайка садарынга четпес-тир. Малчынчарның акшашалының өстүрбес чүве болза, моон соңгаан малчыннар үлүс тывылбас апаар — деп, хомудаан сеткилин ол ылередип, бодалын чугаалады.

Чакын Сотпаевич амгы үеде сиген кезер шелүн сугаарган. Оон мурунда ам хоюн кыргылып, чугдурган. Час-Адырын серия оттут тайгазынне найлаглап чоруур сорулга салдынын турар.

Хоюг-оол МОНГУШ.

ЭҢ-НЕ МУРНУНДА — АНЫЯА

Салчак Мартай-оол төрүмелиннен кулактары дыка кадыг, оон-биле чугаалажыры кончуг берге: оон-биле харылажыр, биличип алыныын чаңгыс аргазы — ымнээр, бар шаа-биле алгыры чугаалажыр, шуут бергедеп келгевде, ам-на саазынга орустан бижип берипторге база ажырбас кижи чүве. Ам нааы-хары четчип, ёзулуг эр болган бо ооллуң хары ам чөөрби бил. Төрүмелиннен бедик-чаагай, мөге, сииреш мага-боттуг, ыыдазында кончуг ажылчыр. Ооллуң ада-нези — Тараа-биле Даржаа Салчактар оргун оглуң болдуңар аргаларны ажыглап турган. Тыва Республикада үүн чоктарның Кызылла оргумак школаларының сески классын доостуруп ап шыдаанар.

Алыс үк-ызыгуурүндан малчын — хойжу ада-нелиг, төрүл-төгеллиг болганындан Мартай-оол Салчак биче чаш чылдарындан-ла мал аразына өскен, ада-незинин ажыл-амыдыралынга алгын, аяа чаңчыгып, мал ажылынга дадыканын карактарым-биле көргеп болгаш, кандыг-даа малга кайгамчык хумагалыг, мал дээзиде, амы-тынын-даа харам чок бо оол он беш —он алды хаалыындан-ла дуржулгалыг хойжу ада-незинге барык дөрт-беш чылларда улаштыр дузалакчы хойжу болуп ажылдап, хой ажылының чымыштыг чажыттарынга өөренип, чаңчыга берген. Ооллуң база бир онзагай чүүлү болза, ол аът мунарынга байытыгай, хаарын биеги болуттуп иваалгын алазы Даржаа Дугуровичиниң хүүзүнде УАЗ автомашиназын, мотоциклин базы болу-ла билдиртир башкарын биле берген. Оон кежээлерде өртежин үдүп, өөрен дан бажы шараеее, даш бажы сарыг-шокар түрда эвте турып, хойжунуң чымыштыг ачылынга чаңчыгып өөренп бергелин база эки билир мен.

А 1992-1993 хөлөө ажыл-агый чылында аныяк хойжу Мартай-оол Салчактың ажылдыралынга онзагай болуушкын болган. Ийи-үш чыл бурунгаар пенсиялап үнген аразы — Тараа Донгаковна Салчак малчын оглун бүгү талазы-биле деткип, дузалажып, харын ооллуң мал-маганга тура-суулуунга, чаяан-салымныынга шуут бузүреп көргеш, оглун улуг кадарчы-хойжу кылдыр «Малчын» коллективтиг будурулге чедиинг, ооллуң ажылдап турары үшүү хойжу кооперативтиң удуртукчуларыбыле, ында хөлөө ажыл-агыйның специалистери-биле хандыр сумележип турган, шылчидип кинергеин — малчын ук-ызыгуурлуг ооллга ей-шаанга шын, кедилиг орукту ажыткап.

Бо эртеен кышкы айлар мүн-не чүгээр чылыг болганда-даа болза, хат-шүүрганныг, уат-коргуумуг пазы кончуг берге болган. Сиген-ширбиил, мал чеми, ылаңгыя холукааалыг ооруба, суда эки-ле чедишпес, сүт сөөртүр машина чамдыкта өйүүне келбейн баар — кончуг бергелер туза-даа, ажылгыр, шалып-кежээ кончуг кызымаккай аныяк хойжу бо берге чылдың күүрүне кайгамчык эки үреттүнелдиг көргүзүглерни күш-ажылы-биле чедип, төлептиг мактадды чедип алды: дахай дөнелиядан 3000 ажыг метр бедикте турар, агаар-бойдузунуң байдалы республиканың алгын бис деп Чакын Салчак чугаалаар болду.

— Рынок экономиказының бо берге үезинде боттун малманы чок чүве болза, малчыннар ажылдаары-даа бергелиг. Шалык акшавыс ыка эвээш, чаңгыс шоодай далган, бир фуфайка садарынга четпес-тир. Малчынчарның акшашалының өстүрбес чүве болза, моон соңгаан малчыннар үлүс тывылбас апаар — деп, хомудаан сеткилин ол ылередип, бодалын чугаалады.

Чакын Сотпаевич амгы үеде сиген кезер шелүн сугаарган. Оон мурунда ам хоюн кыргылып, чугдурган. Час-Адырын серия оттут тайгазынне найлаглап чоруур сорулга салдынын турар.

Хоюг-оол МОНГУШ.

Сүт-бараан фермаларында

АЖЫЛГЫР-ЛА УГБАЯА

Даңгаар эртен Долбаа Хуураковна Кууртук төрээн фермазынче далаштыг базыптар. ол чаш бызааларны ажаап, семис чаагай маллар кылдыр азырап, өстүрүп, чонунга улуг ажыктыг, орулгалыг ишти ак сеткилдиг кылып келген.

Удавас ол пенсияже үнер. Чаа-Хөл сүт-бараан фермазында улуг мал эмчизи Михаил Антонович Межекей оон дугайында мынчаар чугаалаан:

— Чүү дээр боор, дыка-ла ажылгыр угбай. Кыштың чыккылама соогунда-даа, чайның изиг халыынында-даа, өл чазычарда-даа могап-шылаарын билбес, карак-кызыл ажылдап келди. Ам барык үжеп ажыг чылдарның иштинде ынчаар ажылдап чораш, төрээн «Найырал» совхозунга оон-он кодан инектерни өстүрүп берген. Ол дээрге, бөдүүнү-биле чугаалаарга, чонуң чаагай чүс-чүс тоина сүт, саржат, ааржы, быштак, эт-чаг, алгыкеш болгаш өске-даа мал продукциялары-дыр.

Ак сеткилдиг, ажылгыр, бөдүүн ишчи, чазык-чаагай, эвилен-ээлдек чаныг угбазы-биле кады чангыс эвес он чылданың дургузында ажылдап келген эмчиге бүзүревес аргажок, чүге дээрге кандыг-даа ажыл-ишке, амыдырал-чүүрталгага ышкаш, оларга дыка берге, сагыш чованчыг, чымыштыг ишчи хүнвер, чылдар тургулаан.

Чижек, бо чылдың кызы дыка берге болган. Чаа-Хөл сүүрүүн төп котельнаязы доңүн казога, фермада инек саар, мал төрүдер, чаш бызаалар ажаар кажаалар ишти бага доңа бээрге, хар-хыраа апаргылаан тургулаан. Саар инектерни, ол үеде төрүп эгелээн боос инектерни, төрээн чаш бызааларны канчап чылыктырып, ажаап, саап алырыл? Дыка-ла берге, баш мунгаш хүннеп, айлар тургулаан. Чүге дээрге инектиинин малын ажаатежээн турган кижилер оларның доңүн, чудап олурүп кагаа ажыт көрүп турар эвес. Карат-кызыл демисежир апаар, Чаа-Хөлүң эрес саанчылары, бызаа ажаакчылары, инек кадарчылары ол бергелерни тиилеп үнгеш, мал чидириин болдурбаан, сүт саалдазын шыдамыккай уламчылап турган.

Оларның аразында дуржулгалыг, хоочун бызаа ажаакчызы Долбаа Хуураковна Кууртук болгаш оон аныяк дузалакчызы Амырай Чеченмаа олар база эрестиг, кызымак ажылдап турганына чорааларны бүрүн эргелиглеп. Чүге дээрге кижи бүрүзү бодунуң эки кылган ажылының үреттүнелдиг болганынга өөрүүр чаңчыл бар.

Чеченмаа амгы үениң аныяк салгалы болгаш ёзулуг специалист кижи. Төрээн Чаа-Хөлүнге оргумак школа доосканы соонда, Кызылдың көдээ профессионал-техниктиг училишезинге өөренгеш, мал ажылының талазы-биле оргумак түскай мергежилди чедип алган ажылдап турар. Ам ол бөдүүн ишчи, ажылгыр угбазын салган, оон изин өстеп, фермазынга бызаа ажаакчылап турум ажылдаар изиг күүсел-сорулуг.

Бо чылдың кыжының хоюнда чыккылама соок хүннеринде оларның ынчаарда төрээн симменталь ужаалыг 60 ажыг хунаажыларының чаш төлүн менди хүлеэп алгаш, ялерининге эмзирип, дыка кызымак ажаап, доруктурун турганын көрген мен. Ам болгаш оон соонда төрээн бызаалар улуг, семис чаагай, шилги-ак шокар, улуг молдурга-лар апарылаан. Оларның бедик продуктулуг бода маллар болуп өзеринге ам кым-даа бүзүреер.

Долбаа Хуураковнаның өг-бүлезинин эр ээзи Дыртыйоол Тулушович оон болунуң үргүлүү ажылдап келгени төрүүр инектер, төрээн чаш бызаалар кажаазынга турум таныыллап ажылдап келген. Ол база инектерни, чаш бызааларны ажаап, чылыглаар, саваң, кургаг едек дөжээр аттыг халаныг ажыл. Ынчаар ажылдап турган, кыштың соок үезинде холларының салаалары ужулуп алган, ол инвалид болган, ынанмыже ажылдавышаан.

Долбаа Хуураковна ... кады ажылдап турар кижилериниң дугайында улуг идегел, ынакшыл-биле мынчаар чугаалап турар:

— Албадаппас, боттары ажылдап биляр улус. Ыныг боор ужурлуг-даа, кижи бүрүзүнүң бот-харыысалгазы бедик болур ужурлуг. Хүннүнде кылыр ажылынан оны кыл, моны кыл деп албадавыс-ла, дыка эпчок болгай.

Бөдүүн ишчи кижинин амыдыралы туружу, хүн бүрүде негелдези ынаныг. Оны ол аныяк салгалынга дамчыдып берип келген болгаш ам-даа дамчыдып берип чоруур.

Чонунаргa ажыктыг ажылжиппеп бедиргир, амыдырал-чүүрталгаан недиргир-ле болзунам, бөдүүн ажыл-ишчи утбаяа Долбаа Хуураковна.

Анай-оол ДАРЖАА.
Чаа-Хөл район.

ЧАЙЛАГГА ЧЕДЕ БЕРГЕНДЕ

Хайыракан сүт-бараан фермазының эрги турлаа — Алдыы-Шынаа ам чайлаг апарган. Ферма коллективи чайлагга чеде бергенде, сүт саалдазы көвүдей берген. Шынап-ла, инектин сүүү лылында дээрн шын-дыр, акый. Маңаа келген соовуста, саалда барык ийи катап өстү деп, Мерген Дүргеи-оолович өөрээн сеткилин чажырбалы.

Фермада саар 111 инек бар. Оларны тос саанчы саап турар. Бир эвес Хайыракаңга хүнде 300 килограмм хире сүттү заводка дужаап турган болза, ам оон хемчээли 800 килограмм чеде берген. Инек кадарчылары Николай Ондар, Маалыр Мачылай суглариның ында киирген үлүү улуг. Чүге дээрге олар инектерни дүн-хүн чок кадарып турарлар. Бир инек хүнде ортумаа-биле 12 литр сүттү берип турар. Малды эки одарлаып турарының түнелди ол.

Саанчылар Ольга Даңзы-Белек, Валентина Лопсан, Каримаа Уйнукай-оол, Аяна Седен үргүлүү-ле кызымак ажылдап келген. Бо хүннерде олар өске эш-өөрүнден хөй сүттү саап ап турарлар. Улуг ажыл-керекти бүдүрүп, совхозун хүнүн-не акшаландырып турар коллективтиг чамдык кежигүннери-биле ужуражып, оларга сонуургаан айтырыгларым салгылаан мен.

— Сүдүнернин элбей бергениниң бир чылдагааны чүде деп бодаар силер?—деп, баштайгы айтыымны саанчы Валентина Лопсанга салдым.

— Бо чайлаг магалыг чер. Оът-сигенниг. Ымыраа-сээк амдыызында чогул. А кол-ла чүве — малдың кадалында болбайн канчаар. Оон-ла көвүдээн сүт бо—дей-дир.

— Силер чүү чугаалап болур силер?— деп, Каримаадан сонуургадым.

— Кижилериниң ажылдап билириинде-дир — деп, кыска харыылады.

— Аъш-чеминер, акша-төгериннер, амыдырал-чүүрталганар кандыгыл?— деп, бригадир Мерген Дүргеи-ооловичке салдым.

— Шагда болза маңаа ак-ак өглер турган. Рывоктуң хайы-биле чадырларда чүүрүп ап тур бис. Чогум аъш-чеминис, акша-төгериниис үезинде кээп тур. Шала чаптаарачыг чүве— лекция-беседадаа номчуп бээр кижи чогу, оюн-концерт, кино-даа көргүзүптер улустуң маңаа келбези. Бо айтырыгларны чогум ким харылап турарын безин орта билбес бис... Инек саап, кадарып турар бо-ла-дыр бис.

Совхозтуң удуртукчулары саанчыларын моон соңгаарчалгааратпас боор дээзинге бүзүреп артайн.

Чаш бызааларның байдалын көрүптери-биле тудуу чаа эгелээн цемент заводунуң чанында турлаага келдивис. Бызаа ажаакчылары Көжер-оол Кыргыс, Нарошка Сандак-Хуурак бызааларын сүтбиле чемгерен турлар. «Көжер-оол биле Галинаның бызаалар ажаары эки-дир. Мен база малчыннап чораан кижи мен. Бо бызаалар маңаа келгеш силий-ле берилер. Эки ээзинге мал-даа болза эргелеп бээр чүве болбас ийикпе. Болар бызааларын кыйгырыптарга, кайы ырактан-на маңнажып келгилээр чүвелердир» деп, бир эр оларның дугайын мактап чугаалай каапты. Сут-Хөлге, Хендергеге багай эвес малчыннап чораан, ам белеткел конторазының кадарчызы Шангыр Сарыг-биле ынчаар ынчаар чаныжып алдым. Бо турлагда 35 бызаа эки өзүп, доругуп турар.

Бо фермага байдал кышкы үеде хиреліг турганын база бижээн мен. Тос-тостуң соогу кээрге, чылыглаттынмаан эжиктерден, соңгалардан соок хайыра чок үрүп турган. Ону ам-даа кылып албаан болдулар. Ферма эргелекчизи Мерген Ховалыг моон кешпейн турган-ла сеткелгеже кичээнгей салган болза, эки турган ийик. Ынчалза-даа ... ... ам-даа бар. Келир кышка белеткелди ыяк чорудары ... негеттинин келген.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Улуг-Хем район.
Хайыракан суур.

«ЗООВЕТХАНДЫРЫЛГА» КАТТЫЖЫЫШКЫНЫ: амгы ажыл-ижи

Республиканың колхоз, совхозтарын, арат ажыл-агыйларын эм-тан-биле хандырып турар кара чаңгыс чер Кызылда «Зооветхандырылга» каттыжыышкын болур. Үениң бергезин кижи бүрүзү билир. Чүвениң байдалын ажыглап, бажын ажыр байып турарлар база бар. Акша-төгерикке кызаг даткан, мүңгаш тырыкы иштинден үнүп чадааннар кайы көвей, ындыгларның бирээзинге бо каттыжыышкын хамааржыр.

«Зооветхандырылга» каттыжыышкын 1947 чылда тургустунганындан бээр долу ботоорулга-чарылгада ажылдап келген. Сан-хөө талазы-биле амгы байдалы эки эвес улус болду. Көдээ ажыл-агый министерствозунга акша-төгерик талазын эде көөрүн, дуза кадарының дугайында чугаа каш катап болган-даа болза, кандыг-даа деткимче ап көрбээнин каттыжыышкынның директору Анатолий Александрович Разумов чугаалап орду.

Вакцина (малды аарыгларданн камгалап тарыыр эм) чок болганындан, чугула тарылга кылдынмаанындан хаваа ооллары «Көк-Тей» совхозтуң хаваа комплекизинде хорап турганын моон мурунда солунга бижээн бис. Бөгүн «Зооветхандырылга» каттыжыышкынның мал эмчизи Вера Ивановна Кизнер-биле чугаалажырымга, рожага (халдавырлыг кеш аарыынга) улур вакцинаны четчири-биле Абакандан эккелген болду.

Май айның 24-те хаваа комплекизинге Кызыл районнуң чагырыкчызы А. К. Бакулин, көдээ ажыл-агый министрининң оралакчызы К. Ш. Ялахов, «Зооветхандырылга» каттыжыышкынның директору А. Разумов, Көдээ ажыл-агый министерствозунуң ветеринария киллизиниң улуг эмчизи М. М. Шыдар олар чораш, амгы байдалды көргеш, комплекстиң ажылын харылаар кылдыр үш кижини тускай быжыглаан.

«Зооветхандырылга» хаваанарны лептоспирозка удур тарыыр 50 литр вакцинаны 1992 чылда-ла чагыткан, өртээн баш удур төлеп каан. Ол вакцина Ставропольдуң эм кылыр фабриказынан келир ужурлуг турган. Самолёттарның коммерция бараанарыбиле долдур чүдүртүүнүң турганындан ол 50 литр вакцинаны мынчага дээр чаңгыс-даа самолет бээр эккелбээн» чеп «Зооветхандырылга» черинге тайылбырлап чоруткан деп турер. 5 ай иштинде 50 литр вакцина чаңгыс-даа самолётка сынмааны ол ышкажыл. Вакцинаны кышкы үеде, дүрүм өзугаар демир-орукка сөөртпес чүве болганда, чылый бергенде ам чоруп олурар боор деп бодаар апаардыр.

Мал эмнерин кайы хоорайның эм кылыр фабрикаларында бар болдуур, олардан дуржулга өзугаар садып ап турар. Вакцина кылыр фабрикалар колдуунда Украинада, ынчангаш ам ССРЭ дүшкен соонда, ону самолет-биле эккелдирип алыры бергедээн. Келген эмнерни, инструментилерни хүлеэп ап турар Абаканда базза бар. Ол-ла базада креолин кудуп турар улут, 60 тонна кирер саваны тургускан, креолинни совхозтар боттары оон чедип барып ап турар. Бо чылын ажыл-агыйлар креолин, хлорофосбиле долу хандыртынган.

Лептоспирозка удур вакцинаны Ставропольдан чагыткан, ону чаңгыс-даа самолет бээр эккээрин чөпшээрешпээн.

Эмнер өртээ дыка өскен, 10 тонна балык үзүнүк өртээ 10 млн. рубль.

Малдың кодур аарыы республикага бо чылын кончуг хөй болган. Чазаглап, чайлаглап көжериниң мурнунда, кажаа-хорааны эки арыглап, аштаар, көрженни хооруп, дезинфекциялаар.

— Аргыжылганың бергедээни-биле, акша-төгериктиң чедишпези-биле эм аймааның ассортиментизи көскүзү-биле эвээжээн. Ындыг-даа болза совхозтардан, арат ажылагыйлардан келгеннерге шылаар шаавыс-биле дузалажып, бар-ла болза, хереглээн эмнерни берип турар бис, өртээн туда, чок болза шилчидер хевир-биле төлеп турар— дел, А. А. Разумов тайылбырлады.

Составында мышьяк кирип турар гемоспоридин, поворсинол дээн ышкаш эмнерни бүдүрүп үндүрбестээн. Ол ышкаш гексохлоран болгаш өскеда хорап эмнерни 1989 чылдан бээр үндүрүп база хоорааны.

— Эмнериниң өртээ дыка өскен. Абаканда 10 тонна балык үзү бар, оон өртээ 10 миллион рубль, ынча акшавыс чок болгаш төлеп чадап тур бис. Июнь 1-ден өртек ам-даа өскен болгай. 1991 чылга чедир келген эмнерни ынчан салып алган өртээ-биле совхозтарга берип тур бис—деп, эмчи В. И. Кизнер чугаалады.

Складтарында дезинфекциягa ажыглаар каустиктиг сода, чаңгыс хлорлуг иод, чаш малдарның ишти курттуп аараанда бээр эмнер, янзы-бүрү антибиотиктер-даа бар болду.

Кешке тыптып келир янзы-бүрү курттарны хораннаар чаа «Бутокс-50» препарат үнген. Ол сугга эстиичел эм, ону малдың кырынче чаштырар, түскай ванналарга куткаш, малды эжиндирер. Бо эм бойдуска хора чок, малдың хаынче сиини кирбес, ынчангаш малды ол эмге эжиндирген соонда эъдин дораан чемге ажыглап-даа болур. Моон мурунда ажыглап турганы дуст, гексохлоран, пешетол бо эмнерге бодаарга, оон хоралыг курттарга удур эм күжү дыка үр үеде читпес. Бир дугаар хорааашкынны соонда 6-10 неделя эрткенде, ийи дугаар хорааашкынны чорутса эки. Бо эмни канчаар ажыглаарын бижээн саавырны совхоз, колхозтарның мал эмчилери алган.

Малдың кодурлаар аарыы республикага бо чылын кончуг хөй болган. Кажаа-хорааны чазаглап, чайлаглап көжер мурнунда тас кылдыр аштап, арыглап, көрженин хооруп, дезинфекциялап каар чүве болза, чайның пэнг хүннеринде кажаа ишти курган, кодурнуң саргылары база өскеннин өске черлериндеп шуут ылгалыг, бедик чаагай Менгүн-Тайганың төөгүзүнде чиит иштинин кара баштыг, калбак кудурктуг быжыг мага-боттуг тыва ужаанның төрүүр 100 хойдаага орааптын июнь айның чаазы-биле 121 хураганнарны доруктурун өстүрүп, кожуунуң хамык хойжуларының эт-не мурнунга тиилеп чиду. Ынаарга улуг хойнуң кышкы, часкы үедеги камгалалын 99 хуурга хандырарын ол база чедип алган.

Бодунуң күш-ажылы чедишкиннеринге хөй-аът кирген аныяк хойжу Салчак Даржаа оглу Мартай-оол амгы бо хүннерде хой кыргылдаанга хынамчалыг белеткеннип, бодунуң дуктуг тыва хоюнун баш санындан-на ортумаа-биле 1,4—1,5 килограмм дуктуг кыргын алырын планнап алган, улам-на хол дыңзыг ажылдап турары кымга черле өөрүнчүг эвес деп. Малчын Тываның малчын уктуг оглу деп чүве ол-дур-ла деп ынчаар бодап, аныяк хойжуга өөрүүр кижидир мен.

Адыг-Түлүп БЕГЗИ.
Журналист.

РФ-тиң Конституция төлевилелинге хамаарыштыр

ЧАҢГЫС КИЖИНИҢ ЭРГЕЗИ КӨРДҮНГЕН

Россия Федерациязының үстүкү эрге-чагырга органнарының аразында чөрүлдээлери болгаш саңдараашкыны дыка хөй чүгула айтырыгларны конституцучу эвес аргалар болгаш хевирлер-биле шиитпирлээринге чедиргеи.

Россия Президентизиниң Конституция төлевилелин ажылдап кылырынга болгаш хүлээп алырынга шилип алган угланышкыны амгы күштүг болуп турар Конституцияга дүүшпес болгаш даңгыкы чурттарның конституция хүлээп алыр чурумунга үндезилеттиинген болуп турар. Чижээ, ол совулга-биле чонның янзы-бүрү кезектериниң сонгуттурган төлээлериниң Тургузукчу хуралы дээн ышкаш төлээлелелиг органнар төлевилелди бүгү талабиле сайгарып, харын-даа хүлээп алыр эргелиг кылдыр ында көрдүнген. Ук Тургузукчу хурал дээрге конституцияны ажылдап кылырынга болгаш хүлээп алырынга тургустунган түр үениң түскай органы. Ындыг орук-биле Италия, Франция, Бразилия, ГФР, Индия эрткен.

Дыка хөй федеративтиг күүнелерде конституцияларны федерациянның субъектилери — штаттар, черлер, округтар болгаш өске-даа — бадылаашкынының хөй кезии-биле хүлээп алыр эргелиг болгай. Ындыг чурум АКШ-ка болгаш ГФР-ге турган. Олар Конституцияны ынчаар хүлээп алырга, оон турум чорду быжыг дел санап турганнар.

Россия Президентизиниң үндүрген төлевилелин өзугаар көөрге, Россияга президент башкарылазын кириери көрдүүүп турар, а улусчу эрге-чагырганың төлээлекчи органнарының ролүн күдулаткан, олар үгле чаңгыс монархтың дужаалы-биле шимчеңир хевирлиг. А ынчаарга бистиң конституцучу принцип өзугаар эрге-чагырганы аңгылаашкы ынчаан кайдал ынчаш?

Россияның Дээди Совединиң Конституция комиссиязының кирген төлевилелиңде конституцучу тургузуг оон турып келген төөгүзүнге чоокшулаштыр кылдыңган болуп турар. Ынчалза-даа ол төлевилелдиң I үүлүнүн 2-ги пунктузунда федералдыг эрге-чагырга девискээр болгаш агаар делемин эртелеп башкарар кылдыр көөүп каан, а ындыг чорук Федеративтиг керээде болгаш Тыва Республиканың күүне бот-догунаашкынының дугайында Декларацияда көрдүнмээн болгай.

Ук төлевилелдиң бирги кезээнде улусчу эрге-чагырганың болгаш эрге-чагырганың ангылаашкынының принциптерин салып каан хирезинде, дараазында үүлдерде Президентиниң эрге-хүлээлелериниң дугайында көрүп турда (статья 73) ол принциптер бот-бодунга удурланчын келир болгаш шуут-ла үзе шаптыып турар.

Бүгү-делегей Пактызының бот-башкартынылга дугайында нормаларын барымдаалаваан, Президентиниң төлевилелиниң 58 үүлүнде чүгле Россияның бот-догунаашкынының дугайында чугаалап турар, а Россия Федерациязының составында республикаларның күүне суверенитеттериниң дугайында кайы-даа үүлде чүү-даа ыыттавайн турары таарымча чок, оны шуут-ла тоомчага албайн турар хевир бар.

Россияның болгаш Тываның амгы күштүг болуп турар Конституцияларын өзугаар күүсекчи органнарны төлээлелелиг органнарның киржилгези-биле хевирлеп тургузар, ылаңгыя ук эрге-чагырганы республикаларның онзагай байдалдарын барымдаалап турааш, тургузуп хевирлээри база ол ышкаш Федеративтиг керээ өзугаар ол республикаларның боттарының эрге-хүлээлегези кылдыр көрдүнген болгай. Ындыг турбуже, Россия Президентизиниң төлевилелиңде Федералдыг Хуралдың чөпшээрели чокта федералдыг министрлерни, судьяларның кандидатураларын, чиңгине прокурорну томуйлаары эрге-чагырганың ангылаашкының барымдаалап турган чорудар принциптерин тоомчага албас байдалче киирген.

Ында конституцучу эвес орган — Президентиниң төлээлериниң институдун киирген, херек кырында олардың кайы эрге-чагырга-даа хамааржыры билдинмес, улут-ла ажыы чок орган болган, ынчангаш регионнардан олаваны дүжүүп азы дедир кыйгыртып турар.

Конституция өзугаар Федералдыг Хурал төлээлелелиг эрге-чагырганың органы болганда, Президентиден хамаарылга чок болур ужуруг, ынчангаш кандыг-даа таварылгада Федералдыг Хуралдың кырында Президентиниң үнерин болдурбас херек.

Ол хамаанчок, төлевилелде көрүп каяны-биле Президентиге суд органнарының ролүн берип каан, ол субъектилер болгаш федералдыг органнар аразында маргылаалаар туруп келзе, ону чарар арбитр кылдыр көрдүнген, а ындыг чорук Россияның Конституция судунуң эрге-хүлээлелерин арыы-биле болдунга алганы ол апаар-дыр.

База бир чаа чүүл — Россияның хоойлуларын тайылбырлаар чөвүлекчи конституцучу орган дугайында боданып көөрү артык эвес хире, чүге дээрге ол чөрүлдээлиг айтырыгга дорт, боттуг харыны тыптар болур ужурлуг.

Чүгле четпестер дугайында чугаалааш турарга таарымча чок болур боор, ынчангаш ук төлевилелде эки үүлдер дугайында база айытса чогүмчалыг. Ол дээрге хамаатыларның, ег-буленің эргелериниң болгаш хосталгаларының дугайында үүлдер, өзүп орар салгалдың дугайында сагыш човаашкын, бот-башкарылга болгаш камгалалдың, айыыл чок чоруктың талазы-биле эки ажылдаттынган угланышкынар-дыр.

Николай ОНДАР,
ТР-ниң Дээди Совединиң эрге-хоойлу политиказының комитединиң даргазы.

МЭЭҢ МИЛИЦИЯМ МЕНИ КАМГАЛААР

Апрельдиң баштайгы хонуктарындан өгелеп Улуг-Хем районнуң девискээринге, ылаңгыя Шагаан-Арыг хоорайга криминалдыг байдал дыка дүшкүүрлүг апарган. Мооң чылдагаанын тодарадыры-биле районнуң иштики херектер килдизиниң аңгы-аңгы албаннарының начальниктери-биле Улуг-Хемге «төгерик столду» организаастаан.

— М. С. Серго, истеп-дилээр килдистиң начальнигиниң хүлээлгезин күүселип турар, милицияның майору: — Бистиң килдистиң сорулгазы — кем-херек үүлгедикчилерин тудупсойгалаар, херектерни илередири. Кандыг-даа кем-херекти үүлгедип турарының кол чылдагааны арагада боор чүве-дир. Районнуң хереглекчилер ниитилели чонның хереглелиг чедир хандырып шыдаавайн баар азы үзүктеллире бээр үеде кем-херек үүлгедия дыка көвүдээн.

Дүне арага дилеп, «адрестеп» чорүүр кижилер дээрге-ле, амыдыралчы туружу кошкак, кем-херек үүлгедиишкининге сундулуг хамаатылар боордур. Ажы-төлүүн дузаламчы акшазын, бодунуң ажылдап алганын төндүр ижип алыр. Че, оон чүү боор, ол-ла ынчап үлүүп чорда ээн бажынынар таваржырга эт-сеп, мал, куш аймаан карак ажыттап аптар ийкипе, чок-ла болза, демги ээн бажыңдан оорлап алганы эдин арагага орнаарсолчуп таварылгалар кайы хөй.

Хоорайда «адрестерни» байыдып турар арагачыларның хөй кезии тыва аныяктар, харын-даа кижи оортузу ашкан улуг улус болур. Оон хараазындан кем-херек үүлгедиринин сайгарылгазын кылырга мындыг. Өлүрүүшкүн 3 хуудан (эрткен чылдың деннелиңден) 6 хуу чедир, бижектээшкин 12-20, хамаатыларның эт-севин үптеп-хынаары 37-42 хуу чедир өскен. Ынчангаш бо сан-фактылар байдалдың нарының чугаалап турар-дыр.

Амгы үениң оорлары, ажыы-биле чугаалаарга, милиция ажылдакчыларындан эки чепселенген. Машинаны чаа, дүрген чоруктуг, белеткели база ыыраак-тыр. Оперативтиг план аазгаар дүн-хүн чок рейдилерни кылып турзувусса-даа, дерзиди-биле үптеп-тонаар чорудар көвүдээн. Чоокта чаа саржат заводунуң таңнылын дыгжылары-биле демиселди күштелдирер херек. Профилактиктиг ажылдар чоруп турар. Ынчалза-даа ажылдакчыларывыс арага чажырып садар кижилерге хамаарыштыр онаар хемчегларни чедир билбес, чамдык таварылгаларда эрге-хоойлуну боттары ажыглап шыдавас болгулаар.

Хоорайда бо хүннерге чедир 13 «адрес» бар деп санап турар бис. Октябрьская кудумчузунда бистиң кол «саарлыкчыыстан» аңгыда, 3 өг-буле бар. Саарылга садыглары арага саларын хораан соонда, байдал нарыыдаан. Районнуң чагыргазы чонның акшазының өскээр агарын соксадыр сорулганы салгаш, саарлыкчылар-биле кероө чарза эки.

Ол садыгжыларның хоойлудүүрүмүү билири эки, а бистиң сүмү чагырыкчылары, көдээ Совет даргалары огулут чүүүдаа билбес-тир. Ынчангаш халас акша сүрүп алыксаан кижилер ону ажыглаар. Түс чер чагыргалары болунуу-биле торгаал онаап болур чүве-дир ийин.

Айтырыг: — Хуузунда садыглыг саарлыкчылар чондан ювелир (алдын, мөңгүн) кылыглар садып ап болуу бе?

Харыы: — Чок. Бир эвес ындыг хевирлиг ажыл-чорудулганы эгелээр диже, түскай хыналдаларны эртер, шынзылгалыг ажылдаар.

Айтырыг: — Райпо садыгжыларында чамдык таварылгаларда өртектер чүге ийи аңгы апаарыл, чижээлээрге, «Идик» биле «Идик-хеп» садыгларында. Ийнде, бирги кварталда районнуң ажыл-агыйларында, бүдүүрүлгелеринде самчыгдал кылган таварылгалар бар бе?

Харыы: — «Идик» садыы хереглекчилер ниитилели-биле эштежилгеде, а өске садыгларның ажыл-чорудулганының хевирлери аңгы-аңгы дээрзин үтпас ужурлуг бис.

Чылдың баштайгы үш айында 1 миллион рубль түлүүг акша самчыгдаттынганы илерээн. Оон 65 хуузун бо хүннерге чедир төлеттирген.

В. М. Көрген-оол, байысаалга килдизиниң начальниги:

— Иштики херектер органнарычың эң-не харысалгалыг, нарын ажылы байысаалга килдизиге онаажын турар. Килдисте ниитизи-биле 10 ажылдакчы бар. Оларның 4-ү дүүжүлгалыг, үр чылдарда ажылдап каапкан хоочунар, өскелерге чаа ажылдап чоруур аныяктар.

Бистиң берге-ле айтырыывыс — байысаакчыларның чүгле чаңгызы түскай юридиктиг эртемниг. Ындыг турбуже, демги аныяктарывысты хоочунарга ээжеп, дүжүүлгазын дамчыдарын кызыл турар бис.

Байысаалгаже эккелген соонда-ла кымны-даа болза, доруттаалга олурутар деп шын эвес, түүгай бодалдан уштуиза ажы. Ылаңгыя аныяк-өскенни эде кижилерге азы боттары шын оруксе кире бээринге дузалаарын бодзар херек, «Кеземенче-ноуургап, оон-биле чаңгыс эвес шак-үе иштинде элээн узун чугааны кылып, чоок таныжар аргалыг болдум.

Оон-биле чугаам соонда ол бистиң тыва улуста карап көрүүр, хам дээн ышкаш кижилериниске дөмей, оларга чоок кижи-дир деп чүвени билдим. Бисте чаяан дестүг хамнар-даа, бойдустуң хуулгаазын күжүүнден чаяаттынган кижилериниске-даа бар болгай. Ажыы-биле амгы үеде ат-сыны чонга билдингир апарган Олег Павлович Тойдуктуң ачы-дузазын, буяныын көрүп чоруурлар кайы хөй, Атсураа үнмейн чоруур ындыг ховар кижилериниске та чеже.

Экстрасенстер биле өзулуг эмчилернин улусту эмнээри дыка ылгалдыг. Экстрасенстер сөзү болгаш кылдыныы, хуулгаазын күштери-биле кижилерге дузалап чоруур. Зинаида Сергеевна Горелова дээр. Оон дугайында чамдык кижилер билирдаа, оон сеанстарынга олурганнар-даа бар, чамдык солуннар дыннадып, бижигилээн-даа чүве. Мен Зинаида Сергеевна-биле оон ажылжын, экстрасенс деп чогум черле чүү кижил дээрзин соонуурга, оон-биле чаңгыс эвес шак-үе иштинде элээн узун чугааны кылып, чоок таныжар аргалыг болдум.

Оон-биле чугаам соонда ол бистиң тыва улуста карап көрүүр, хам дээн ышкаш кижилериниске дөмей, оларга чоок кижи-дир деп чүвени билдим. Бисте чаяан дестүг хамнар-даа, бойдустуң хуулгаазын күжүүнден чаяаттынган кижилериниске-даа бар болгай. Ажыы-биле амгы үеде ат-сыны чонга билдингир апарган Олег Павлович Тойдуктуң ачы-дузазын, буяныын көрүп чоруурлар кайы хөй, Атсураа үнмейн чоруур ындыг ховар кижилериниске та чеже.

Экстрасенстер биле өзулуг эмчилернин улусту эмнээри дыка ылгалдыг. Экстрасенстер сөзү болгаш кылдыныы, хуулгаазын күштери-биле кижилерге дузалап чоруур. Зинаида Сергеевна салгал дамчаан, бойдустан хуулгаазын күштүг кижи болду. Оон кыргаан-авазының авазы, болдунун ачазы, оон акызы шаандан тура кижилерге ачы-буянын көргүзүп, чон олардан дузаа дилеп кээп чораанын сактып чугаалап олурар. Зинаида Сергеевнаның болдунуң улуг уруу база авазын, кыргаанарын дээзин, база-ла чонга ачы-дузазын көргүзүп, амгы үеде Киев хоорайда чурттап, өөренип чоруур. Зинаида Сергеевна боду Кызылдың эмчи училищезин дооскан. Оон хуулгаазын күжү чонга кандыг дуза чедирип болурун база ол талазы-биле оон дооскан эртем документилерин база сонуургап көрдүм. Ол биоэнергокорректор, методист-инструктору деп түскай мергежилди чедип алган. Борта улустарны өөредип болурун чугаалады. Оон хүлээп алыышкынына кандыг-даа човуладың кижилери кээр болду, ону бодум көрдүм, ол кижилериниң аарын чугаалап, холдарының болгаш сөстериниң хуулгаазын күжү-биле эмнээшкинин чорудуп турарын тайылбырлап көргүстү. Оон ыңай Зинаида Сергеевнаның адрезинге, оон чедирген ачы-дузазынга өөрүп четтиргенин илереткен хөй-ле демдеглелдерни номчудум. Каш чижектен кириптейн. Бажыңындан 3 ай бурунгаар үнгеш, нс чок чиде берген кижиниң кайда, кандыг байдалдыын (өлүг-диринн) шын тып, чугаалааның бижээн болду. Бир малчын кижи 8 чыл иштинде үну багай, чүве чугаалап албас турган, Зинаида Сергеевнага барып турган, оон хуулгаазын эмнээшкинин эрткен соонда, ам чугаазы экижээнин, чугаалаптар апарганын бижээн демдеглел бар.

Шак ындыг улусту «хөктүг, чиктиг» кижи дээр болгай бис. Оларны херекке албас, бүзүревес турган. Олар хуулгаазын күштери-биле, өске октаргай-биле харылзаалыг, чүвени өттүр көөр хуулгаазын көрүүшкүну-биле бойдустан онзагай салым-чаяанныг кижилер-дир. Зинаида Сергеевнаның ачы-дузазын көрүксээннерге оон эжин кезээде ажык, Кызыл хоорай, Красноармейская, № 213 бажында, эртенгинин 9 шактан 17 шакка чедир хүлээп алыышкынны кылып турар. Кижилерге эки-ни кылып чоруур кижилерни оруу ак-ла болзун деп йөрээп каалым.

Раиса ОНДАР.

ХУУЛГААЗЫН КИЖИ

Бистер, аныяк кижилер, коммунистиг өзүү-биле ажылдаар, өөренир болгаш чурттаар деп чаңчылга кижизиттинген болгаш шажын, бурган дугайында билиивис оранчок четпезин ажыы-биле миннир ужурлуг бис. Ону өөренир хамаанчок, аңаа удур суртаал ажылы чорудуп, ону сойгалап чораан политиканың түнелі бо хүннерде кандыгыл дээрзин амгы бо амыдыралывыстан көрүп болур бис. Долгандыр көрүп көрүнер даан: арагалаашкын, наркомания, кем-херек үүлгедиишкиннери, оорлаашкын, чижен-мөлүүкчү садыглажыышкыннар — каракка, кулакка пат-ла чаңчыгып калган болуушкуннар-дыр. Бо бүгү багай чаңчылдарның үнген дөзү — артыыста артып калган эрткен үе.

Шажын номналын-даа номчуурга, оон кижилери-биле-даа чугаалажырга, оларның өөредиг чугаазы шупту чүвени үүгле эки талалыг болурун өөреткен, багай үүлдү көрүп, ынчаннмас деп суртаалдап турар боор-дур. Шажынны хораны, шынап-ла, дыка улуг чазыг болган-дыр, бир эвес шаандан тура ону кижилерге өөредип, сагып, билиндирип чораан чүве болза, кижилерниң сагыш-сеткили-даа мындыг соок, амыдырал-чурттаргавыс-даа бо хүнде ышкаш берге болбас турган деп бодаар мен.

Демократияның девии-биле коммунистиг өзүнүң ажылының чедер-четпестерин, частырыгларын ажыы-биле сойгалап, шажын, бурган дугайында чугааны дорту-биле чорудуп турары кижилерниң бот-медерелиниң одунганы-дыр. Харын-даа шажын-чүдүлгени ам деткип, хүрээлерни тудуп, аңаа ажылдаар кижилерни ынай-бээр өөредип чорудуп турар апарган болгай.

Сөөлгү үеде улусчу медицинаның ажылын калбартып, ол талазы-биле тускай курстарны-даа ажыдып турар. Экстрасенс деп аттыг кижилер бисте бар апарган. Олар кижилер хүлээп алыр черлерни ажыдып ап, чонга ачы-дузазын көргүзүп турарлар. Мээн чонга таныштырар болаан кижимни Зинаида Сергеевна Горелова дээр. Оон дугайында чамдык кижилер билирдаа, оон сеанстарынга олурганнар-даа бар, чамдык солуннар дыннадып, бижигилээн-даа чүве. Мен Зинаида Сергеевна-биле оон ажылжын, экстрасенс деп чогум черле чүү кижил дээрзин соонда ол бистиң тыва улуста карап көрүүр, хам дээн ышкаш кижилериниске дөмей, оларга чоок кижи-дир деп чүвени билдим. Бисте чаяан дестүг хамнар-даа, бойдустуң хуулгаазын күжүүнден чаяаттынган кижилериниске-даа бар болгай. Ажыы-биле амгы үеде ат-сыны чонга билдингир апарган Олег Павлович Тойдуктуң ачы-дузазын, буяныын көрүп чоруурлар кайы хөй, Атсураа үнмейн чоруур ындыг ховар кижилериниске та чеже.

Экстрасенстер биле өзулуг эмчилернин улусту эмнээри дыка ылгалдыг. Экстрасенстер сөзү болгаш кылдыныы, хуулгаазын күштери-биле кижилерге дузалап чоруур. Зинаида Сергеевна салгал дамчаан, бойдустан хуулгаазын күштүг кижи болду. Оон кыргаан-авазының авазы, болдунун ачазы, оон акызы шаандан тура кижилерге ачы-буянын көргүзүп, чон олардан дузаа дилеп кээп чораанын сактып чугаалап олурар. Зинаида Сергеевнаның болдунуң улуг уруу база авазын, кыргаанарын дээзин, база-ла чонга ачы-дузазын көргүзүп, амгы үеде Киев хоорайда чурттап, өөренип чоруур. Зинаида Сергеевна боду Кызылдың эмчи училищезин дооскан. Оон хуулгаазын күжү чонга кандыг дуза чедирип болурун база ол талазы-биле оон дооскан эртем документилерин база сонуургап көрдүм. Ол биоэнергокорректор, методист-инструктору деп түскай мергежилди чедип алган. Борта улустарны өөредип болурун чугаалады. Оон хүлээп алыышкынына кандыг-даа човуладың кижилери кээр болду, ону бодум көрдүм, ол кижилериниң аарын чугаалап, холдарының болгаш сөстериниң хуулгаазын күжү-биле эмнээшкинин чорудуп турарын тайылбырлап көргүстү. Оон ыңай Зинаида Сергеевнаның адрезинге, оон чедирген ачы-дузазынга өөрүп четтиргенин илереткен хөй-ле демдеглелдерни номчудум. Каш чижектен кириптейн. Бажыңындан 3 ай бурунгаар үнгеш, нс чок чиде берген кижиниң кайда, кандыг байдалдыын (өлүг-диринн) шын тып, чугаалааның бижээн болду. Бир малчын кижи 8 чыл иштинде үну багай, чүве чугаалап албас турган, Зинаида Сергеевнага барып турган, оон хуулгаазын эмнээшкинин эрткен соонда, ам чугаазы экижээнин, чугаалаптар апарганын бижээн демдеглел бар.

Шак ындыг улусту «хөктүг, чиктиг» кижи дээр болгай бис. Оларны херекке албас, бүзүревес турган. Олар хуулгаазын күштери-биле, өске октаргай-биле харылзаалыг, чүвени өттүр көөр хуулгаазын көрүүшкүну-биле бойдустан онзагай салым-чаяанныг кижилер-дир. Зинаида Сергеевнаның ачы-дузазын көрүксээннерге оон эжин кезээде ажык, Кызыл хоорай, Красноармейская, № 213 бажында, эртенгинин 9 шактан 17 шакка чедир хүлээп алыышкынны кылып турар. Кижилерге эки-ни кылып чоруур кижилерни оруу ак-ла болзун деп йөрээп каалым.

Раиса ОНДАР.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНДАН

МОСКВА

Россияның үлетүрүүнүң эң улуг будүрүлгелериниң директорлары-биле Россияның Президентизиниң ужурашканының соонда Б. Н. Ельцин белүк чазак кежигүннери-биле Кремльге чөвүлел хурал эртирген. Ол чазак кежигүннеринге директорлар-биле ужуражыышкынның кол утказын таныштырып, дыңнаткан.

НОВОСИБИРСК

Сибирьде экспорттуң угланышкыны сөөлгү үеде Барыын чүктен Мурнуу-Чөөн чүк чурттарынче чайлырының демдектери көстүп турар апарган. Россияның Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Экономика болгаш үлетүр будүрүлгезин организастаарының институдунуң кылган шинчилелиниден ындыг түңнел үнүп турар. «Делегейниң экономиктиг картазында Сибирь» дээр, парлалга конференциязында ол институттуң кол эртем ажылдакчызы Галина Ковалёваның тайылбырлап чугаалааны-биле алырга, ол девискээрниң будүрүлгелери боттарының даштыкыже продукция үндүрериниң угланышкыннарын тодарадыра, ында сайгарылганың чаа-чаа төптерин тыварын оралдажып турар апарган.

ЕКАТЕРИНБУРГ

Россияда база бир эң улуг дээн будүрүлге чери болур «Ураласбест» комбинат продукция будүрериниң хемчээлин эвээжедир ужурга таваржып турар. Оон баштаар чери болгаш күш-ажылчы коллективтиң чыыжы акша-хөреңги чок болган ужурундан ол будүрүлге чериниң ажылын соксадыр деп шиитпирлээн.

ИЖЕВСК

Удмуртияга мындыг медээ келген: шериг черсектериниң чогаадыкчызы Михаил Калашников аттыг даштыкы садыг фирмазынга бодунуң кылып үндүрүп турар боо-чепсээн садып болур эргени Россияның Чазаа чөпшээрээн. Бодунуң продукциязының хевирлерин чаа байдалга таарыштыр өскертип турар ол будүрүлге чериниң валюта фондузу оон ачызында улам долары чугаа чок. Ол ышкаш заводтуң боочепсек кылын билир кадрларын камгалап арттырар, будүрүлгениң техниктиг чаартылгазын чорудар акша-хөреңгини тып алыр аргаты база берип турар.

ВЛАДИВОСТОК

Оожум океан флодунда боочепсек болгаш ок-чемзек кадагалаан шыгжамыларны долгандыр шөлдерге миналар быдалап салырының ажылдары эгелээн. Ол ажылды складтарже халдаарының таварылгаларының көвүдээнин, боо-чепсекти болгаш ок-чемзекти оорлаарының таварылгаларын барымдаалааш, база Россия Федерациязының камгалал министрииниң шериг объектилериниң камгалалын хандырарының шиитпирлиг хемчеглерин алыр дугайында айтыышкының өзугаар кылып чорудун турар.

УЛАН-УДЭ

Наркотик будүмелдерлиг оътсигенни хоойлу-дүрүмге удур кезип белеткээриниң болгаш ол девискээрден үндүр көөртүрүүнүң фактыларын баш удур болдурбас сорулга-биле ол автономнуг девискээр турган черниң корум-чүрүм хамгалаар органнарының ажылдакчылары Бурят Республиканың девискээринге хамаатыларны болгаш машина-техника аймаан үжеп, хынап көөр эргени алган. Оон аңгыда ук республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң күштүг боо эгелээн чаа Чарлыында чайгаар өзүп үнер хендирин узуткаарының тускай таарымчалыг аргаларын үргүлчү ажыглаарын болгаш алдынган хемчеглер дугайын милиция органнарынга дыңнадып турарын дээндырган.

ХАБАРОВСК

Национал школаларны чаартып тургузарының, Амур чоок-кавызының черлериниң эвээш санныг улус чонунуң урулларын өөредип база кижизидер талазы-биле шенелде программазын боттандырып чорударының бир чыл хуусаазы Хабаровск крайда чедиишкинниг доозулган. Ол программаның кол-ла сорулгазы болза тус чер чурттакчыларының төрээн дылын, культуразын, аңныр болгаш өске-даа эрте-бурунгу чаңчылын болгаш уран-шевер кылыглар үүлдерин амыдырал-чурттага хевирлерин шинчилээри боон турган.

КОСТРОМА

Россияның императорларының ызыгуур салгалдарының—романовтар бажыңының фондузун ол Волга эринде хоорайда даңзылап демдеглээн. Ол фондуну романовтар бажыңының 380 чыл боон турары-биле холбаштыр эрттирген «Вехи» деп фестивальдың Костромага боон турганының үезинде тургускан. РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизинге дыңнатканы-биле алырга, тус черниң эрге-чагырганларынга эрте-бурунгу турескаалдарны камгалаар, оларны катап тургузуп, чаартыр арганы ук фонд бээр ужурлуг.

(РосИТА-СЧТА).

ШЫНЫ БЕ, МЕГЕЗИ БЕ?

30 чылдарның ортан үезинде бистиң чаңгыс хөндергейжилер-даа эвес боор, бүгү Хемчик чону-даа болуп чадавас, Ажыкай бээзинин дугайында мындыг көжамык ыры чогаадып алгаш, ону аргадаш сыңыыпас кылдыр ырлажып турганнар:

Амбын кожуун Ажыкайның,
Аңгырбаның алыр болдум,
бээр болду.
Бээзи кожуун Ажыкайның
Бегзикейин алыр болдум,
бээр болду.

Мен билбес-тир мен, бо ыры моон-даа хөй одуругларлыг бооп чадавас. Бир-ле хүн даайларым бистиң өөвүске чыглып келгеш, ачам-биле кады бо ыры дугайында дыка хөөрежип, өө-ле каттыржып органнарын дыңнаан мен. Чугааның утказы мындыг: Чадаана улузу, кезек кижи Салчак Сыныче диңнеп чорааш, дедир чаныр ора, Оюннарның Ажыкай Бээзинин өргөөзинче кирип, оон шайлаан келгеннер.

Оон дугайында хемчиктер ырлажып турар дээрзин Бээзи болу база билир хире болган. Ынчангаш улус шайлап орар аразында ол хөктүг чүве чугаалаан дээр: «Аңгырбан, Бегзикей дээрге, мээн кыстарым эвес, а кодан ээрер ыттарым-дыр. Мээң бо ыттарымны сонуургаан ооларга, дүрген хээп алыңар деп сөстен чедирип көрүңер! Болар дээш мен астык-шаннал-даа, кудадой-даа негевес мен, а халас бээр мен» дирткен, ышкажыл.

Ажыкайның бо харыы сөзүнде ийи утка бар: Аңгырбан, Бегзикей дээрге, Ажыкайның, шынап-ла, ыттары чүве болза, харыыда бир-ле эпчок, кадыг чүве чок. Ашак кижиниң аналаа-ла өске чонга сагыш човаашаа, сөглеткен сөстери болур. Ындыг эвезе, дадаймы ынай, кедергей-даа ажыг болгаш зарышкылыг дузаашкын-дыр!

Монгуш ЭРГЕП.
Таңды район.

РосИТА — СЧТА МЕДЭЭЛЕРИ

ВАШИНГТОН. Россия «шуут ядарап хоозураттырган», ынчангаш бир эвес оон өске чурттардан чээп алганы хөй миллиард долларны дедир төлеттирер кылдыр албадаар болза, катап диктатураже кире берип болур-дур». АКШ-тың президентизи Билл Клинтон Висконсин штатта Милуоки хоорайның чурттакчылары-биле чоокта чаа ужуражып турган, ынча деп бодап турарын чугаалаан.

Америк администрацияның баштыңы хоорайның делегелге төвүнге чыылган чонунуң арызындан бир-ле кижиниң салган айтырызына харылаан, Москва келир үеде бүгү-ле өре-ширезин төлеп шыдаар апаарыңга идегелин илереткеш, ынчалза-даа мындыг берге айтырыгны шиитпирлээринде албадаар чорукту кылып болбазын сагындырган.

КНО. Югославия Эвилел Республиказы Каттышкан Нациялар Организациязының ол чуртта камгалал талазыбиле шериглерин Хорватияга турар хуусаазын ам-даа бир чылга узадырын дилээн. КНО-нуң ында шериглериниң хуусаазы июнь 30-де төнери билдингир. Нациялар ниитилежилгезиниң турар штаб-квартиразында Кол Ассамблеяның болгаш Айыыл чок чорук Чөвүлеливиң документизи кылдыр киирген ЮЭР-ниң чазааның даргазы Р. Онтичиниң чагаазында ол дугайын айтып турар. КНО-нуң шериглериниң камгалап турар девискээрлериниде агрессиязын Хорватия ам-даа соксатпаан.

ГААГА. Босниянның болгаш Герцоговинаның талазы-биле АКШ-тың, Россияның, Великобританиянның, Франциянның болгаш Испаниянның даштыкы херектер министрлериниң Вашингтонга хүлээп алганы кады хөделиишкиннер дугайында программазын голланд чазак чүүлдүгүнүп, деткивейн турарын илереткен. Ынчалза-даа ол чурттуң чазаа мусульман чурттакчыларга айыыл чок болур зоналарны тургузары дээн ышкаш, ындыг пунктуларны чүүлдүг деп көрүп турар. Ол дугайын Нидерландының даштыкы херектер министри П. Кооймас медеглээн.

БЕРЛИН. Бранденбург деп черниң чазаа делегейиниң ийиги дайынының сөөлгү үезинде Германияга амы-тынын оскунган совет дайынчыларга турескаалдарны чоокта чаа дорамчылап базымчалап турган таварылга-биле холбаштыр совет шериглериниң Барыын чүк бөлүүнге харааданын илереткен. Бранденбургтуң чазааның төлээлекчизи Х. Домке ындыг өзү чок үүлгедиишкиннерни Потсдамга чүве чугаалап турган, буруу шапкан.

БОНН. Эрткен неделяда Германияның Золинген болганы Кёльн хоорайларынга даштыкы турк ажылчын кижиниң өг-бүлезиниң өлген беш кежигүннериниң хөөржүдериниң качыгдалдыг өзулалы болган. Олар ук өг-бүленің Золинген хоорайга чурттап турган бажыңын кара өөгеэр өрттеткен кедергей каржы фашистериниң холундан өленнер. Оон түңнелинде үш кыс уруг болгаш ийи аныяк херээжен кижи өлген. Кёльн хоорайга болган хөөржүдүлге өзулалынга ГФР-ниң федералдыг канцлери Рихард фон Вайцзеккер, ГФР-ниң даштыкы херектер министри Клаус Кинкель, чурттуң өске-даа удуртукчулары киришкен.

ВАШИНГТОН. Американың Каттышкан Штаттарының күүне департаментизи стратегиг халдаашкын чепсээниң талазы-биле бирги керээни Украина дүрген-не күштүг кылдыр бадылаар ужуруг деп санап турарын база катап илереткен. АКШ-тың даштыкы политиктиг төп албан черинің тускай төлээлекчизи Р. Баучер ол дугайында медеглел кылган.

НЬЮ-ЙОРК. АКШ-тың Мурнуу-барыын талазында, Нью-Мексико, Аризона, Колорадо болгаш Юта штаттарының кызыгаарларының үскүлешкен черинде индейлерниң Навахо төрел бөлүүнүң аразында медицинага билдинмес бир айыылдыг аарыг тарай берген. Ол билдинмес аарыгдан амгы үеде ниитизи-биле 18 кижи аараан болгаш оларның 11-и мөчээн. Ол амдыызында ады безин чок аарыг аная-ла грипп ышкаш эгелээр болгаш баш, шынганнар, оорга-моюн шылап аарыыр, чоорту тыныш дакпыжаар, чөдүртүр.

ПАРИЖ. Ында хары угда француз болгаш орус дыл кырынга үнген «Россияга болгаш ХКД-ге саналдар» деп аттыг номну ном хевилээр «Копарт» парлаан. Оон чогаадыкчылары — Россияның сураглыг экономистери, политиктери — С. Алексеев, Г. Попов, А. Собчак, Г. Явлинский, А. Яковлев олар.

ГААГА. Голланд АНП агентилелдиң дамчытканын өзугаар алырга, Узбекистанның Президентизи Ислам Каримов ийи чурт аразынга садыг-экономиктиг кады ажылдажылганы калбартыр сорулга-биле июньнуң 9-10 хүннеринде Нидерландыга чеде бээр деп турарының дугайын оон дыңнаткан.

Оон аңаа барганының үезинде ону кадын-хаан Беатрис хүлээп алыр болгаш премьер-министр Рудольф Люббере-биле ужуражыр, Нидерландының даштыкы херектер министри Питер Кооймас-биле чугаалажыр.

(РосИТА-СЧТА).

ЧАА КОНКУРС ЧАРЛАТТЫНГАН

Солуннар, радио, телевидение редакцияларының болгаш аңгы-аңгы авторларның арызында бүгү хевирниң база өнчүлериниң бүдүрүлгелериниң болгаш ажылдакчыларының күш-ажылчы эргелериниң болгаш ажылдакчыларының хевирлерин өскертири чөптүг, эргежок чүгүла болу бергеп. Чамдыктары буурап, хоозураан түнелиивде шуут дүжүп болур. Өске талазында бичг болгаш ортумак кончаа сүрер бүдүрүлгелериниң дыка хөй хевирлери тыптып турар. Анаа кооперативтер, биче бүдүрүлгелер, тараачы, арат, фермер, хуу ажыл-агыйлар, эштежилгелериниң янзы-бүрү хевирлери болгаш өскелердаа хамааржыр.

Республиканың Күш-ажыл болгаш чонну ажылга хаара түдар, Юстиция, Парлалга болгаш информация яамылары оны эрттирип турар.

Конкурстуң сорулгазы. Рынок харылзааларынче шилчип турар үеде штаттарны, ажылчыннар санын кызырары, бүдүрүлгелерни эде организастаары, оларның өнчүлериниң хевирлерин өскертири чөптүг, эргежок чүгүла болу бергеп. Чамдыктары буурап, хоозураан түнелиивде шуут дүжүп болур. Өске талазында бичг болгаш ортумак кончаа сүрер бүдүрүлгелериниң дыка хөй хевирлери тыптып турар. Анаа кооперативтер, биче бүдүрүлгелер, тараачы, арат, фермер, хуу ажыл-агыйлар, эштежилгелериниң янзы-бүрү хевирлери болгаш өскелерд